SİBİR HANLIĞI KRONİKLERİ
II
STROGANOV KRONİĞİ

Tercüme ve Notlandırma

Fatih ÜNAL-Murat ÖZKAN
Mesut KARAKULAK-Zafer SEVER
Harun ARSLANTÜRK

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1490
KÜLTÜR SERİSİ: 858

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

978-605-155-895-0 (tk)
ISBN: 978-605-155-897-4

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Tashih: Hüseyin Özdemir

Kapak Resmi: Yermak'ın Elçileri Moskova Sarayı'nda Ivan Grozni'nin Huzurunda, S. Rostvoroski (1884).

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İmak Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul- 2020

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Fatih ÜNAL

Fatih Ünal 1968'de Kayseri'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kayseri'de tamamladıktan sonra, lisans (1992), yüksek lisans (1995) ve doktorasını (2000) İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümünde yaptı. 1993'te İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlayan Ünal, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfının desteğiyle 1995-1997 tarihleri arasında doktora çalışmaları için Kazakistan'da bulundu. Bu esnada Almatı Abay Devlet Üniversitesinde misafir öğretim elemanı olarak ders verdi. 2000 yılında Türkiyat Araştırmaları Enstitüsündeki görevinden ayrılarak yine Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı ile 2000-2003 yılları arasında Rusya Federasyonu, Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nde bulundu. Başkent Kazan'da Türk Dünyası Kültür Merkezi müdürlüğü yanı sıra çeşitli üniversitelerde dersler verdi. 2004'te Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde öğretim üyesi olarak göreve başlayan Fatih Ünal, halen bu görevine devam etmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır. Başta Kazak Türkleri olmak üzere, İdil-Ural Türkleri ve Türk-Rus ilişkileri üzerine yayınlanmış kitapları, makaleleri ve devam eden çalışmaları vardır.

Murat ÖZKAN

1986 yılında Gebze'de dünyaya gelen Murat Özkan, aslen Erzurum ilinin İspir ilçesindendir. İlk, orta ve lise öğrenimini Darıca'da tamamlayan Özkan, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Ordu Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden 2009 yılında mezun oldu. Aynı yıl Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı. 2011 yılında Ordu Üniversitesi Tarih Bölümü'ne araştırma görevlisi olarak atandı ve 2012 yılında *"87/5 Numaralı Rus Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi"* adlı tez çalışmasıyla yüksek lisans eğitimini tamamlayarak bilim uzmanı olmaya hak kazandı. 2013 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında başladığı doktora eğitimini, 2017 yılında hazırlamış olduğu *"Çarlık Rusya'sının Türkistan'ı İşgalinde Bir Rus General: Mihail Dmitrieviç Skobelev"* adlı tez ile tamamladı. 2015-2016 yılları arasında doktora çalışmalarını yapabilmek amacıyla Ural Federal Üniversitesinde misafir araştırmacı olarak 1 yıl görev yaptı. Halen Ordu Üniversitesi Tarih Bölümünde Dr. Araştırma Görevlisi olarak görev yapan Özkan'ın başta Türkistan hanlıkları olmak üzere Rus askerî tarihi ve Türkistan'ın sosyal yaşamı üzerinde yayınlanmış pek çok makalesi vardır. Rusça ve İngilizce bilen Özkan'ın bu konular üzerinde çalışmaları devam etmektedir.

Mesut KARAKULAK

1986 yılında doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Ankara'da tamamladı. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümünü 2009'da bitirdi. Yüksek lisans eğitimini Ordu Üniversitesi Genel Türk Tarihi Anabilim Dalında 2012'de tamamladı. Doktora eğitimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Genel Türk Tarihi Kürsüsünde 2017'de bitirdi. Doktora çalışmaları yapmak üzere 1 yıl Rusya Ural Federal Üniversitesinde misafir araştırmacı olarak görev yaptı. Halen Ordu Üniversitesi Tarih Bölümünde Dr. Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır. Birçok bilimsel dergide Rus denizcilik tarihi, Rusya tarihi ve Türkistan tarihi ile ilgili makaleleri yayınlandı. İngilizce, Rusça dillerini bilmekte olan Karakulak'ın hem yüksek lisans hem de doktora tezi Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenmiştir.

Zafer SEVER

Zafer Sever 30 Ağustos 1989'da Bayburt'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini Bayburt'ta tamamladı. 2011 yılında Ordu Üniversitesi Tarih Bölümünden, 2015 yılında ise aynı üniversitenin Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı yüksek lisans programından mezun oldu. 2016 yılında Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne Tarih Bölümü doktora programına kayıt yaptırdı. 2017-2018 yılları arasında doktora çalışmaları ve Rusça eğitimi için Rusya'nın Nijniy Novgorod şehrinde Lobaçevski Üniversitesinde bulundu. Ayrıca Kazan, Moskova ve Petersburg'da araştırmalar yaptı. İdil-Ural Türkleri, Sibirya, Türk tarihi ve kültürü üzerine çalışmalarına devam etmektedir. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*'nin sekreterliğini yapmakta ve Ordu Üniversitesinde doktora eğitimine devam etmektedir.

Harun ARSLANTÜRK

1989 Ardahan/Çıldır doğumlu olan Harun Arslantürk, 2012 yılında Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. 2017 yılında yine aynı üniversitede Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında *"Letopis Sibirskaya (Sibir Vekayinamesi)'nin Çeviri ve İncelenmesi"* başlıklı teziyle bilim uzmanı unvanı almaya hak kazandı. 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Rusya Federasyonu'na bağlı Nijniy Novgorod şehrinde bulunan Lobaçevski Üniversitesinde dil eğitimi aldı. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde doktora eğitimine devam eden Harun Arslantürk, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmakta olup İngilizce ve Rusça bilmektedir.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz 9
Kısaltmalar 10
Giriş 11
Stroganov Ailesi 13
Stroganov Kroniği Yazmaları 18
Stroganov Kroniği Hakkında 20
Muhtevaya Dair Birkaç Söz 24
Çeviri Metin ve Notlandırma 39
Kaynaklar 86
Dizin 89

ÖN SÖZ

Volga atamanları ve beraberindeki Kozakların Yermak Timofeyev öncülüğünde Sibir Hanlığı'nı işgalinde ve bu toprakların Rusya'ya ilhakında, Sibirya'nın Ruslar tarafından kolonizasyonunda, Rusya'nın Sibirya ve Orta Asya'ya açılması ve ticari ilişkilerin kurulmasında Stroganov Ailesi mühim rol oynadı. Türk-Tatar menşeli oldukları düşünülen Stroganovların Sibir Hanlığı'nın ele geçirilmesindeki teşebbüslerinin, katkılarının, çabalarının vurgulandığı ve *Stroganov Kroniği (Stroganovskaya Letopis)* adıyla yaygınlaşmış olan bu eser; Rus Sibir kronikleri arasında en dikkat çekici olanıdır. İki asırdan fazla bir süredir hakkında Rus bilim çevrelerinde yapılan tartışmalarla en popüler kroniklerden biri olarak Sibir Hanlığı araştırmalarında önemini ve gizemini korumaktadır. Müellifinin kimliği, nerede, ne zaman yazıldığı ve nasıl keşfedildiği hep soru işareti olarak kalmıştır. Bundan dolayı "Meçhul Kronik" (Neizvestnaya Letopis) adıyla da bilinmektedir. Kimi Rus tarihçileri eseri güvenilir ve muteber tuttuğu gibi kimisi de sahte bir kronik olduğunu iddia edecek kadar sert eleştiriler getirmiştir. En seçkin Rus tarihçiler arasında uzun yıllar yapılan tartışmalar; kaynak değeri bakımından söz konusu kroniği "kabul edenler", "reddedenler" ve "şüpheyle yaklaşanlar" şeklinde kamplaşmaların oluşmasına yol açmıştır. Bununla birlikte *Stroganov Kroniği* Sibir araştırmalarının vazgeçilmez kaynakları arasında yerini ve popülerliğini her daim korumuştur.

Eserin tercüme ve notlandırmasını yaptığımız bu çalışmada kroniğin Spasski neşri esas alınmakla birlikte İmparatorluk Arheografi Komisyonu'nun 1907'de neşrettiği ve kısmi farklılıkların da yer aldığı *Stroganov Kroniği*'nin Spasski yazması, yine *Stroganov Kroniği*'nin Tolstov yazması ve bunların kısaltılmış bir formatı olan Afanasi yazmaları gözden geçirilerek ve mukayeseleri yapılarak ortaya konuldu. Ayrıca *Yesipov Kroniği*, *Remezov Kroniği* başta olmak üzere birçok Sibir kroniği bunların varyantları ve konuyla ilgili araştırma eserleri incelenerek dipnotlarda gerekli görülen açıklamalar yapıldı.

Ordu 2020

GİRİŞ

STROGANOV AİLESİ

Stroganovların kimliği, kökenleri, Rus Devleti nezdindeki statü ve itibarları Rus tarihçileri ve araştırmacıları arasında her zaman tartışılan konular arasında olmuştur. Bunun en önemli sebebi ilk dönemlere ait Rus yıllıklarında isimlerinin geçmemesi ve diğer kaynakların bu konuda sessiz kalmasıdır. Onların kökeni hakkında bilgi veren ilk kaynakların başında Hollandalı Diplomat Nikolaas Witsen'in *Noord-en Oost Tartarye* adlı eseri gelmektedir. Witsen'e göre Stroganovların bilinen ilk atası, Rus Knezi Dmitri Donskoy (1350-1389) zamanında "Hıristiyan olmak için" Altın Orda topraklarından Moskova'ya gelen bir Tatar mirzasıdır.[1] Sibir tarihçisi Gerard Friderik Miller, bilinen bu ilk mirzanın Hıristiyan olduktan sonra Spiridon ismini aldığını söyler.[2] Çar'ın kızıyla evlenen ve Rus ordusuna komuta eden mirzanın Hıristiyanlığı seçmesinin, mensubu olduğu Tatarlar arasında ihanet sayıldığını ve bu ihanetinin hazmedilemediğini, onun Ruslar tarafında kendi soydaşlarına karşı yaptığı bir savaşta esir düştüğünü ve parçalanarak öldürüldüğünü belirten Witsen; bu sırada Moskova'da bulunan karısının hamile olduğunu ve bir erkek çocuk dünyaya getirdiğini söyler. Babasının öldürülme biçimi dolayısıyla doğan bu çocuğa "parçalanmış, doğranmış, lime lime edilmiş adamın oğlu" manalarına gelen "Stroganov" isminin verildiği bilinmektedir.[3]

Spiridon'un oğlu Kuzma Stroganov yaşamına Moskova'da devam etti. Onun evliliğinden Luka adlı bir oğlu oldu.[4] Rus Knezi II.

---

1 Nikolaas Witsen, *Noord en Oost Tartarye*, Amsterdam 1705, s. 735.

2 Gerard Friderik Miller, *Opısanie Sibirskago Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del, Ot Naçala A Osoblivo Ot Pokoreniya Ego Rossiyskoy Derjave Po Siy Vremena*, Akademi Nauk, Sanktpeterburg 1750, s. 68.

3 Witsen, *Noord en Oost Tartarye,* s. 735; Birçok araştırmacı Witsen'in Stroganovların kökeni hakkındaki bu görüşlerini referans almıştır. Ancak Witsen'in görüşlerine karşı çıkanlar da olmuştur. Bunların başında Stroganovlar üzerine müstakil ilk eser veren Rus tarihçilerinden N. Ustrialov gelmektedir. Stroganovların kökenleriyle ilgili Witsen'in anlattığı hikâyenin şüpheli olduğunu söyleyen Ustrialov Stroganovların Novgorod kökenli bir Rus ailesi olduğunu ileri sürer. N. Ustrialov, *İmenıtie Lyudi Stroganovı,* Sanktpeterburg 1842, s. 2-3.

4 P. C. İkosov, *İstoriya o Rodoslovii i Bogatsve i Ateçestvennıh Zaslugah Znamenitoy Familii g. g. Stroganovıh (1761),* Yay. Vasili Şişonko, Perm 1881, s. 8-9.

Vasili'nin (1415-1462) Kazan Hanlığı'na esir düşmesinin ardından serbest bırakılması için Tatarların istediği yüklü kefaleti Luka Stroganov ödedi. Böylece Luka, Rus tarihinde bir kahraman olarak yerini aldı.[5] Stroganovların soyu Luka'dan sonra Fedor'la Moskova'da devam etti. Fakat bilinmeyen bir sebeple Fedor, Rus çarından izin alarak oğulları Stepan, Osip ve Volodimir'le birlikte Moskova'yı terk edip Novgorod'a taşındı.[6] Burada Fedor'un diğer çocuğu Anika dünyaya geldi. Novgorod'da faaliyetlerine devam eden Stroganovlar III. İvan'ın Novgorod'u ilhak etmesinin ve burada yaşayan aristokrat çevreleri dağıtmasının[7] ardından XV. asrın sonlarında asırlarca yurt edinecekleri Rusya'nın kuzeydoğusuna, Perm bölgesindeki Solviçegodsk'a göçtüler. Bu tarihten sonra Stroganovlar Solviçegodsk'ta anılmaya başlandı.[8]

Novgorod'dan Solviçegodsk'a göçen Fedor, yaşamının geri kalanını bu şehirde geçirdi. Burada oğulları Stepan, Osip ve Volodomir'le birlikte küçük bir tuz işletmesinden geçimlerini sağladı. Tuz işletmelerini geliştirmek isteyen Stroganovlar, Çar Vasili İvanoviç'ten Ustyug bölgesinde yeni tuz işletmeleri kurmak için izin istediler.[9] Bunun üzerine 9 Nisan 1517 tarihinde burada tuz işletmelerini kurmalarına ve üretim yapmalarına izin verildi.[10] Bu tarihten itibaren Stroganov kardeşler tuz üretim faaliyetlerine devam etti. Ancak Fedor'un oğulları genç yaşta peş peşe öldü. Stepan, Osip ve Volodomir geriye mirasçı bırakmadıkları için bütün miras Novgorod'da dünyaya gelmiş olan küçük kardeşleri Anika'ya kaldı.[11]

Anika, Rusya ve civar ülkelerde Stroganovlara asıl hüviyetini ve şöhretini kazandıran kişi olarak kabul edilmektedir. Anika atalarından kalan mirası en etkin bir şekilde kullanmayı başardı. Solviçegodsk'ta tuz üretimi yanı sıra ticarete de önem verdi ve yeni tuz işletmeleri kurdu. Komşularından geniş araziler satın alarak Vı-

---

[5] Vasili Şişonko, *Permskaya Letopis s 1263-1881 g.,* (Pervıy Period, s. 1263-1613 g.), Perm 1881, s. 20.

[6] Şişonko, *Permskaya Letopis,* s. 44.

[7] George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, Çev. Doğukan Mızrak-Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 120-121.

[8] F. A. Volerov - A. A. Dmitriyev, *Rodoslovnaya G. g. Stroganovıh*, Perm 1895, s. 2-3.

[9] İkosov, *İstoriya o Rodoslovii,* s. 11-12.

[10] Volerov – Dmitriyev, *Rodoslovnaya G. g. Stroganovıh,* s. 2-3.

[11] İkosov, *İstoriya o Rodoslovii,* s. 12.

çegda Nehri'ne doğru mülklerini ve topraklarını genişletti. Güç ve zenginlik hırsında bölge imkânlarını ve insanlarını istismara varan derecede kullanarak servetine servet kattı. Böylece Anika Stroganov bölgenin kontrol edilemez bir gücü haline dönüştü.[12] Bu dönemde Sibir halklarıyla da münasebetler kurdu. Bu münasebetlerin temelini kürk ticareti oluşturuyordu. Sibirya'dan ucuza mal ettiği kürklerle Anika'nın serveti katlandı.[13] Stroganovlar Sibir halklarının yanı sıra ticari arayışlarla buraya gelmiş olan İngiliz[14] ve Türkistanlı tüccarlarla da ticari ilişkiler kurdular.[15]

Anika'nın oğulları Yakov, Grigori ve Semen küçük yaşlarından itibaren babalarıyla birlikte ailenin ticari varlığının gelişimine önemli katkılar sağladılar. Grigori 1558 yılında Çar IV. İvan'dan Lısva Nehri'nden Çusovaya Nehri'ne kadar Kama boyundaki boş arazileri istedi. Grigori'nin isteğine olumlu karşılık veren İvan, bahsedilen boş arazileri 4 Nisan 1558 tarihli bir imtiyaznameyle (yarlık) Stroganovlara verdi. Bundan on yıl sonra Anika'nın diğer oğlu Yakov, Çusovaya Nehri'nden başlayan ve Kama'nın aşağısına kadar uzanan boş arazileri Moskova'dan istedi. Daha önce olduğu gibi İvan, Stroganovların bu isteklerini de geri çevirmedi ve 25 Mart 1568 yılında verdiği yeni bir imtiyaznameyle bu toprakları Yakov'a ihsan etti. Çar İvan'dan aldıkları izinlerle birlikte Stroganovlar bölgede tuz işletmelerinin yanı sıra balıkçılık, ormancılık gibi birçok ekonomik faaliyet alanına da girdiler. Nogay Ordalarından, Sibir Hanlığı'ndan ve Rus hâkimiyeti dışında bulunan diğer Sibirya yerli unsurlarından gelebilecek tehdit ve saldırılara karşı Moskova'nın onayı ve izniyle Kankor ve Kergedan şehirlerini kurdular ve bazı müstahkem mevkilere kale ve karakollar yaparak ateşli silah ve toplarla teçhiz ettikleri askerleri buralara yerleştirdiler.[16] Kazan ve Astarhan'ın ele geçirildiği, Nogay Ordası'nın Rus baskıları altında kaldığı, Sibir Hanı Yâdigâr'ın Ruslara vergi verir hale geldiği bu süreçte IV. İvan bu yeni zaptedilen geniş topraklarda tutunabilmek için büyük bir gayret ve titiz bir politikayla ülkenin birliğini, huzur ve güvenliğini sağlama

[12] Andre Vvedenski, *Dom Stroganovıh v XVI-XVII. Vekah,* İzdatelstvo Sotsialno Ekonomiçeskoy Literaturi, Moskva 1962, s. 20-23.
[13] Witsen, *Noord en Oost Tartarye,* s. 826; Miller, *Opıssanie Sibirskago Tsartsva,* s. 68-70.
[14] İkosov, *İstoriya o Rodoslovii,* s. 13.
[15] Vvedenski, *Dom Stroganovıh v XVI-XVII. Vekah,* s. 37-38.
[16] Grigori Spasski, *Letopis Sibirskaya,* Sanktpeterburg 1821, s. 3-6.

gayreti içindeydi. Bu gelişmeler Kırım Hanlığı'nı teyakkuza geçirmiş; Osmanlı Devleti, Türk ve İslam dünyasında hızla yayılan Rusya'ya karşı talihsiz Astarhan Seferi'ni yapmıştı. Güneyde Don-Volga ve Hazar'da sıcak gelişmelerin yaşandığı bu süreçte Rusya; Asya sınırlarına Nogay Ordası ve Sibir Hanlığı tarafından gelebilecek tehditlere karşı Stroganovlar eliyle bölgeyi güvenlik altına aldı.

Şîbanioğullarından Küçüm Han'ın Sibir Hanlığı tahtını ele geçirmesi ve bölgede hâkimiyetini perçinleştirmesinden sonra Rusya için yeni bir cephe açıldı. Rusların Stroganovlar üzerinden doğuya doğru yayılması, bozkır halklarının yaşadığı topraklara sınır olan bölgelere şehirler ve kaleler kurması başta Sibir Hanlığı olmak üzere Çeremiş, Başkurt ve diğer bozkır halklarını da rahatsız etti. Ruslara karşı ilk başkaldırıyı Çeremiş, Başkurt ve diğer bozkır halkları yaptı. Onlar, Kama boylarına kadar gelerek, burada Permlilere ve tüccarlara saldırıp onları öldürdüler. Bu tarihten bir yıl sonra 1573 yılında Muhammed Kul, Perm ve Çusovaya taraflarına giden yolları keşfetmek ve Ostyaklar üzerine sefer düzenlemek için Kama boylarına geldi. Muhammed Kul gerçekleşen çatışmalarda birçoğunu öldürdü, kadın ve çocukların da aralarında bulunduğu çok sayıda Ostyak'ı esir aldı.[17] Daha sonra Stroganovların isteği üzerine Kazak Ordalarıyla ticari ilişkileri geliştirmek için Moskova'dan Kazak yurtlarına gönderilen Rus elçisi Tretyak Çebukov'u öldürdüler.[18] Bölgede bu hadiselerin yaşanmasının ardından Stroganovlar intikamlarını almak amacıyla IV. İvan'dan Tagçey ve Tobol boyunca yeni kaleler inşa etmek için izin istediler. İvan da onların bu isteklerini kabul ederek 30 Mayıs 1574 tarihinde onlara geniş imtiyazların yer aldığı yeni bir yarlık verdi.[19]

Yakov'un 1577'de, Grigori'nin ise 1578 yılında ölmesinin ardından oğulları Maksim Yakovleviç ve Nikita Grigoryeviç genç yaşta babalarından kalan mirası devraldılar. Bu tarihten itibaren Semen ve yeğenleri Maksim ile Nikita ailenin başına geçtiler.[20] Bu sıralarda Rusya tarafından denetim ve güvenliğin tam olarak sağlanamadığı Don ve Volga boylarında Kazak atamanlarından Yermak ve çetesi yağma ve eşkıyalık faaliyetlerinde bulunuyordu. Rusya'nın komşu-

[17] Spasski, *Letopis Sibirskaya*, s. 8-12.
[18] Aleksey Levşin, *Opisanie Kirgiz-Kazaçih Ord i Stepey*, Çast 2, S. Peterburg 1832, s. 48.
[19] Spasski, *Letopis Sibirskaya*, s. 13-14.
[20] Vvedenski, *Dom Stroganovıh v XVI-XVII. Vekah,* s. 46.

ÇEVİRİ METİN
VE
NOTLANDIRMA

SİBİR TOPRAKLARININ ZAPTI HAKKINDA

Tanrı'nın, bütün Rusya'nın dindar Hükümdarı ve Büyük Knezi İvan Vasilyeviç'e, Murtaza[1] *oğlu Sibir Hanı Küçüm'ü*[2] *yenip, onun oğlu Sultan Muhammed Kul'u*[3] *esir alarak Sibir ülkesinin hükümranlığını hediye etmesi, Sibir*

---

[1] Küçüm Han'ın babası Murtaza'nın ismi konusunda Rus kroniklerinde yazım birliği yoktur. *Stroganov Kroniği*'nde "Murtazeli" (Муртазелі) "Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 1 (Bundan sonra STR. LTP. SPSK. SPS.); *Yesipov Kroniği*, Sıçev yazmasında "Kuçyum Martazeev" (Кучюм Мартазѣев) "Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 105 (Bundan sonra, YSP. LTP. SÇV. SPS.); Undol yazmasında ise "Kuçum Murtazaev" (Кучум Муртазаев) "Yesipovskaya Letopis Po Spisku Undolskago", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 172 (Bundan sonra, YSP. LTP. UND. SPS.) şeklindedir.

[2] *Stroganov Kroniği*'nde Küçüm Han'ın ismi ve unvanı "Sibir Sultanı, Murtaza oğlu Küçüm" (Муртазеліева сына Кучума Салтана Сибирскаго) olarak geçer; Küçüm'ün şeceresi Cengiz Han'a dayanır. Ebu'l-Gazi'de: "Cengiz Han, oğlu Cuci Han, oğlu Şeyban Han, oğlu Bahadır Han, oğlu Cuci Boğa, oğlu Badakul, oğlu Münge Timur, oğlu Bin Kondu Oğlan, oğlu Ali Oğlan, oğlu Hacı Muhammed Han, oğlu Mahmudek Han, oğlu Ayak Han, oğlu Tuluk Han, oğlu Şamay Sultan, oğlu Uraz Sultan, oğlu Bahadır Sultan Mahmud Han, oğlu Murtaza Han, oğlu Gücüm Han" şeklindedir. Bk. Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türk'ün Soy Ağacı Türk Şeceresi*, Çev. Doktor Rıza Nur, Sadeleştiren Yunus Yiğit, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2009, s. 157; Kadir Ali Bek Celayiri'nin eserinde Küçüm'ün şeceresi: "Hacı Muhammed Han oğlu, Muhammmed Tik oğlu, Kuluk Han oğlu, Aybak Han oğlu, Murtaza Han oğlu Can Girey Sultan, Akmat Girey Sultan, Küçüm Han" şeklindedir. Bk. Kadir Ali Beg Celayirî'nin *Câmiü't-Tevârih'i* (Rysbek Alimov, *Kadir Ali Bek ve Camiü't-Tevarih'i Üzerine Dil İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, Tenkitli Metin, s. 65a); Küçüm'ün şeceresi için ayrıca bk. Miller, *Opısanie Sibirskago Tsarstva*, s. 51.

[3] Muhammed Kul'un ismi *Stroganov Kroniği* Spasski yazmasında "Mametkul" (Маметкулъ) (STR. LTP. SPSK. SPS, s. 1); Afanasi yazmasında ise "Mametluk" (Маметлук) olarak geçer fakat bu isim değişikliği yazım hatasından kaynaklanmış olmalıdır. "Stroganovskaya Letopis v Sokraşeniy Po Afanasiyevskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 97. (Bundan sonra STR. LTP. AFA. SPS.); Pogodin yazmasında "Mamekul", "Mametkul" şeklinde geçer (YSP. LTP. PGD. SPS, s. 277); Miller (*Opısanie Sibirskago Tsarstva*, s. 113) onu "Memetkul" şeklinde, Fişer (*Sibirskaya İstoriya*, s. 115) ise "Megemet-Kul" şeklinde yazar. Bu isim yukarıdaki Türkçe tercüme metinde Muhammed Kul şeklinde çevrilmiştir. Sibir kroniklerinin birçoğunda Muhammed Kul'un Küçüm Han'ın oğlu olduğu yazılıdır. *Yesipov Kroniği*'nin Pogodin yazmasın-

ülkesini Hıristiyanlığın nuruyla aydınlatması, kiliselerle donatması ve orada piskoposluk makamının ihyası hakkında…

---

da birkaç yerde Küçüm Han'ın kardeşi olarak geçer. Bk. YSP. LTP. PGD. SPS, s. 281-284, 295. Kroniklerin verdiği hatalı, çelişkili bilgiler araştırmacıları da bu konuda yanıltmış ve bu yüzden farklı görüşler ortaya atılmıştır. *Stroganov Kroniği* Han'ın iki oğlu olduğunu; birisinin Muhammed Kul (Mametkul) diğerinin ise Ali (Alliy) olduğunu yazar (Bk. STR. LTP. SPSK. SPS, s. 19). *Yesipov Kroniği*'nin Pogodin yazmasında Küçüm'ün toplam 10 oğlu olduğu, bunlardan yedisinin Sultan Seydak tarafından öldürüldüğü kayıtlıdır. Bu bilgi başka kaynaklardan teyit edilemez. Aynı kaynakta Küçüm'ün üç oğlunun isimlerinin ise Ali (Aley), Altınay ve İşim olduğu yazılıdır. Sultan Ali ve Sultan Altınay'ın Moskova'da esir statüsünde ikamet ettikleri ve Moskova Elçilik Ofisinde (Posolskiy Prikaz) buna dair bir belge bulunduğunu yazar (Bk. YSP. LTP. PGD. SPS, s. 282, 295). Küçüm'ün büyük oğlu Ali (Alley) kroniklerden biliniyor. Diğer oğullarından, 1591'de Voyvoda Koltsov-Masalski'nin seferinde esir düşen Abdul-Hair/Oblagair (Ebulhayr), 1598'de Voyeykov'un seferinde öldürülenler arasında oğlu Kanay, esir düşen oğulları arasında ise Asmanak, Şaim, Bibadşa, Molla ve Kumış'ın isimleri geçer (Bk. Nebolsin, *Pokorenie Sibiri*, s. 115-127). Muhammed Kul'un kimliğine dönecek olursak Çar Fedor'un İsveç'e karşı seferiyle ilgili belgelerde ismi "Magmet-Kul Tovloviç", Çarın Kırım Seferi ile ilgili belgelerde "Mametkul Altavloviç" şeklinde geçer (Bk. V. V. Velyaminov-Zernov, *İzsledovanie o Kasimovskih Tsaryah i Tsareviçah*, c.II, Sanktpeterburg 1864, s. 103, 106). Miller ismini vermediği bazı kaynaklara dayanarak Muhammed Kul'un esir edilip Moskova'ya götürüldükten sonra ismi ve unvanının "Sibirski Tsareviç Memetkul Altauloviç" şeklinde olduğunu, dolayısıyla babasının adının "Altaul" olduğunu, bu tespitten yola çıkarak da Muhammed Kul'un Küçüm Han'ın ne oğlu ne de kardeşi olabileceğini belirtir. Bununla birlikte Küçüm Han'ın babası Murtaza ile Muhammed Kul'un babası Altaul'un kardeş olabileceklerini, dolayısıyla bunların da amca çocukları olabileceklerini söyler (Bk. Miller, *Opısanie Sibirskago Tsarstva*, s. 173). Fişer de Doğu halklarında kuzenin kardeş (brat) yerine de kullanılabildiğine dikkat çekerek onların amca çocukları olduğunu belirtir (Bk. Fişer, *Sibirskaya İstoriya*, s. 115). Karamzin ise Miller'in görüşünü nakletmekle birlikte 1597 yılına ait çarlık belgelerinde Muhammed Kul'un Küçüm Han'ın yeğeni şeklinde geçtiğine dikkat çeker (Bk. Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskago*, (dipnot 660), s. 151). Ayrıca Kadir Ali Bek'in verdiği Küçüm Han şeceresinde babası Murtaza Han'ın üç oğlu olduğu, isim ve unvanlarının: Can Girey Sultan, Akmat Girey Sultan ve Küçüm Han olduğu kayıtlıdır. Bu kardeşler arasında Muhammed Kul ismi geçmez (Bk. Alimov, *Kadir Ali Bek ve Camiü't-Tevarih,* s. 65a). Ayrıca Tara Voyvodası Voyeykov'un Çar'a gönderdiği 1598 yılı askerî seferi ile ilgili raporunda Küçüm'ün öldürülen yakınları arasında kardeşi İliten'in de bulunduğu kayıtlıdır (Bk. Nebolsin, *Pokorenie Sibiri*, s. 127). Ancak kaynaklarda Küçüm'ün bu kardeşi İliten'le ilgili başka malumat yoktur.

Busurmenlerin,[4] Sibir'den[5] sık sık gelerek Hükümdar'ın toprağı Perm'e saldırdığı ve bunların saldırısıyla Hükümdar'ın Perm toprak-

[4] Spasski'nin neşrinde "Busurmen" (Бусурмен) şeklinde yazılan kelime diğer kroniklerde ve eserlerde farklı biçimlerde de yazılmıştır. Spasski, *Letopis Sibirskaya*, s. 1; "Busormen" (STR. LTP. SPSK. SPS, s. 1); "Besurman" "Stroganovskaya Letopis Po Tolstovskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 47 (Bundan sonra STR. LTP. TLST. SPS.); "Besermen" (STR. LTP. AFA. SPS. s. 103); "Beserman", "Besurman", "Besorman" (YSP. LTP. UND. SPS, s. 171,174, 226); "Biserman", "Busyurman" (YSP. LTP. PGD. SPS, s. 272); Rusçada özellikle Müslümanları, Asyalıları ve Türkleri ifade etmek amacıyla kullanılan Busurman terimini Manas Destanı'nda yer alan İslami unsurlarda da görmek mümkündür. "Kapırminen Busurman", "Busurman colun açamın", "Busurman kulu boluğlu" gibi ifadeler yer almaktadır (Bk. Wilhelm Radloff, *Manas Destanı*, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Türksoy Yayınları, Ankara 1995, s. 18). Lerberg, bu sözcüğü "Bisermin" şeklinde yazar ve Müslümanların kastedildiğini belirtir (Bk. A. H. Lerberg, *İzsledovaniya, Slujaşıe K Obyasneniyu Drevney Russkoy İstoriy*, Sanktpeterburg 1819, s. 85). Ayrıca kroniklerde hem Müslümanlar için hem de Hıristiyan Ortodoks olmayan Tatar, Ostyak, Vogul gibi Sibir kavimleri için "Agaryan" (Agrian), "Pogane" (Pagan) terimleri de sık sık kullanılmıştır.

[5] *Remezov Kroniği*'nde "Sibir" (Сибиръ) yanı sıra "Kaşlık" (Кашлыкъ) ismi de kullanılır (Bk. "Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 318). (Bundan sonra RMZ. LTP. MRVÇ. SPS.). Miller bu "Kaşlık" isminin Tatarlar hariç hiçbir kavim tarafından kullanılmadığına işaret eder. Yine Tatarlar tarafından yaygın kullanılan diğer adı ise "İsker"dir (Bk. Miller, *Opısanie Sibirskago Tsarstva*, s. 48). Fişer, Rusların "Sibir" şeklinde adlandırdığı başkentin Tatarlar tarafından "İsker" olarak adlandırıldığını söyler. Fişer'in "Sibir" ve "Sibirya" izahları için (Bk. Fişer, *Sibirskaya İstoriya*, s. 3-5). Muhammed Han'ın Upak'ı (İbak) öldürüp, Sibir şehrini kurarak hanlığı buradan yönetmeye başladığı tarihin yaklaşık 1490'ların ortası olduğu düşünülüyor (Bk. Velyaminov-Zernov, *İzsledovanie*, c.II, s. 391-392). Muhammed Han tarafından bu şehrin kurulması ve başkentin buraya nakledilmesi Miller'in görüşüne göre hanlığın güvenlik ve istiklal gayesinden kaynaklanmıştır. İlk başkent Çingi/Çimgi daha canlı mevkide yer almasına rağmen Kazan Hanlığı üzerinden gelebilecek tehditlere açıktı. Yeni başkent Sibir İrtiş Nehri'nin doğu kıyısında yüksek bir mevkide daha korunaklı bir bölgede idi. Eskiden "Tatar şehri" ya da "Sibir Kalesi" olarak adlandırılan başkent, Sibir Hanlığı tahtının son hâkimi Seydak Han'ın Ruslara esir düşmesinden sonra terk edilmişti. Şehir bu sıralarda Rusların kurduğu Tobolsk'a 16 verst mesafede idi. Miller'in, yerinde araştırmalar yaptığı dönemde şehrin kalıntıları halen mevcuttu. Burada Ruslar tarafından "Sibirka" olarak adlandırılan küçük bir akarsu bulunuyordu. Tarihî Sibir şehri hakkında; coğrafi konumu, görüntüsü, şehrin yapısı, iç kale, kalenin özellikleri üzerine Miller detaylı değerlendirmeler yapar (Bk. Miller, *Opısanie Sibirskago Tsarstva*, s. 47-48, 134-136); benzer değerlendirmeler için (bk. Fişer, *Sibirskaya İstoriya*, s. 130).

larındaki şehirler, kasabalar ve köylerinde birçok esir alarak perişanlığa sebep oldukları Bütün Rusya'nın Dindar Hükümdarı ve Büyük Knezi İvan Vasilyeviç'in kulağına geldi. Bütün Rusya'nın Dindar Hükümdarı ve Büyük Knezi İvan Vasilyeviç, ülkesindeki önde gelen şahıslardan yardım almayı akıl etti. Daha sonra Çar İvan Vasilyeviç, huzuruna Yakov ve Grigori Stroganovların getirilmesini emrederek onlardan Perm topraklarının Sibir halkından ve Küçüm Han'dan nasıl korunması gerektiği ve ne tür tedbirler alınabileceği hakkında bilgi aldı. Onlar ise Hükümdar'a her şeyi ayrıntılı bir şekilde anlattılar. Bu anlatılanlar Hükümdar'ın hoşuna gidince Perm topraklarının Sibir halkından korunması karşılığında onlara Sibir halkı ve diğer ordaların toprakları üzerinde kazanç sağlayacakları imtiyazları muhtevi yarlıklar verilmesini öngördü.

PISKOR MANASTIRI'NIN (VSEMİLOSTİVIY SPAS MANASTIRI) BULUNDUĞU MEVKİDE KANKOR ŞEHRİNİN KURULMASI

7066[6] (1558) yılının Nisan ayının 4. gününde Bütün Rusya'nın Çarı ve Büyük Knezi İvan Vasilyeviç, Stroganov oğlu Grigori Anikiev'e Büyük Perm'in yaklaşık 88 verst[7] aşağısında, Kama Nehri boylarının altında, Lısva Irmağı ağzının sağ tarafında, sol taraftan ise Pıznov koyunun aşağısında, Çusovoya Nehri'ne kadar Kama'nın her iki yakası boyunca uzanan boş arazileri verdi. Grigori Stroganov'un tespit edeceği sağlam, muhkem ve korunaklı topraklarda şehirler kurabilmesi, kaleler inşa edebilmesi, topçuları, tüfekçileri, kale topları ve kapı bakımcılarını Sibir, Nogay ve diğer ordaların adamlarından korumak için bölgeye yerleştirebilmesi amacıyla vergisiz ve vasıfsız kişileri o arazilere ve Kankor şehrine çağırmasına izin verildi.[8] Kan-

---

[6] Kronikte (ѧ҃ѯѕ҃.) şeklinde geçen bu tarih, Spasski tarafından miladi takvime çevrilmiş, İAK'de neşredilen yazmalarda ise miladi tarihler metin kenarlarında verilmiştir. Ruslar 988 yılından 1700'lü yıllara kadar Bizans takvimini kullanmışlardır. Bu takvim Konstantinopolis'in Yaratılış Dönemi ve Dünya Devri takvimi olarak da adlandırılır. Takvimin başlangıcının 1 Eylül olması dışında tamamen Jülyen takvimine dayanır. Bizans takvimine göre dünya 1 Eylül 5509 yılında yaratılmıştır (Bk. W. Gareth Jones, "Russia's Eighteenth-Century Enlightenment", *A History Russian Thought*, edt. William Leatherbarrow, Derek Offord, Cambridge University Press, New York 2010, s. 73).

[7] Verst: 1,066 metreye denk gelen eski bir Rus uzunluk ölçü birimi.

[8] Çar İvan Vasilyeviç tarafından Grigori Stragonov'a verilen yarlığın tam metni için bk. Miller, *Opissanie Sibirskago Tsartsva*, s. 76-80; Gerard Friderik Miller, *İstoriya Si-*

KAYNAKLAR
Sibir Kronikleri

"Predislovie", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. I-XXXVIII.

"Remezovskaya Letopis Po Miroviçevu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 312-366.

"Sibirskaya Letopis Savvı Yesipova", *Sibirskiy Vestnik*, Sanktpeterburg 1824, s. 120-174.

"Stroganovskaya Letopis Po Spisku Spasskago", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 1-46.

"Stroganovskaya Letopis Po Tolstovskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 47-96.

"Stroganovskaya Letopis v Sokraşeniy Po Afanasiyevskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 97-104.

"Yesipovskaya Letopis Po Sıçevskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 105-170.

"Yesipovskaya Letopis Po Spisku Undolskago", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 171-240.

"Yesipovskaya Letopis Po Abromovskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 241-260.

"Yesipovskaya Letopis Po Rumyantsovskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 261-270.

"Yesipovskaya Letopis Po Pogodinskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 271-295.

"Yesipovskaya Letopis Po Buzunovskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 296-306.

"Yesipovskaya Letopis Po Golovinskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, S. Peterburg 1907, s. 307-311.

Kitap ve Makaleler

"Pervoe Poslanie İoanna 4/1", *Bibliya*, Rossiyskoe Bibleyskoe Obşestvo, Moskva 2007.

ACAR, Serkan, "Sibir Hanlığı", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, İstanbul 2017, s. 388-406.

ALAN, Hayrunnisa, "Altınorda Hanlığında Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerin Ortaya Çıkışı", *Tarih Dergisi*, Sayı: 54, (2011/2), İstanbul 2012, s. 1-20.

ALİMOV, Rysbek, *Kadir Ali Bek ve Camiü't-Tevarih'i Üzerine Dil İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

ATLASİ, Hadi, *Sibir Tarihı, Söyenbike, Kazan Hanlıgı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1993.

Ayneddin Ahmerov'un Kazan Tarihi, Haz. Fatih Ünal, Karadeniz Dergisi Yayınları, Ankara 2009.

BAHRUŞİN, S. V., *Oçerki Po İstorii Kolonizatsii Sibiri v XVI. i XVII. vv.*, I, Nauçnıe Trudı, Moskva 1955.

BAJENOV, A., "Kratkiy İstoriçeskiy Oçerk Sibirskogo Kazaçyago Voysksa 1582-1932g", *I, Sibirskiy Kazak; Voyskovoy Yubileyny Sbornik Sibirskogo Kazaçyago Voyska*, Red. E. P. Berezovskiy, Harbin 1934, s. 20-38.

BUTSINSKİY, P. N., *Zaselenie Sibiri i Bıt PervıhYeya Naselnikov*, Harkov 1889.

DİMİTRİYEV, A., *Permskaya Starina. Sbornik İstoriçeskih Statey i Materialov Preimuşestvenno O Permskom Krae, Pokorenie Ugorskih Zemel i Sibiri*, Vıpusk V, Perm 1894.

Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türk'ün Soy Ağacı Türk Şeceresi*, Çev. Doktor Rıza Nur, Sadeleştiren Yunus Yiğit, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2009.

EYRİYAN, Tatyana, *İz Roda Stroganovıh*, Uralskiy Raboçiy, Yekaterinburg 2003.

FİŞER, İogan Ebergard, *Sibirskaya İstoriya s Samago Otkrıtiya Sibiri Do Zavoyevaniya Sey Zemli Rossiyskim Orujiem*, Sanktpeterburg 1774.

HALİKOV, A. H., *Rus Tanınan 500 Bulgar-Tatar Türk Asıllı Sülale*, Çev. Mustafa Öner, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995.

HARMAN, Ömer Faruk, "İlyâs", *DİA*, c. 22, İstanbul 2000, s. 160-162.

HUDYAKOV, Mihail, *Oçerki po İstorii Kazanskogo Hanstva*, Moskva 1991.

İKOSOV, P. C., *İstoriya o Rodoslovii i Bogatsve i Ateçestvennıh Zaslugah Znamenitoy Familii g. g. Stroganovıh (1761)*, Yay. Vasili Şişonko, Perm 1881.

İLOVAYSKİ, D., *İstorii Rossii*, III, Vek XVI-y, Moskva 1890.

JONES, W. Gareth, "Russia's Eighteenth-Century Enlightenment", *A History Russian Thought*, edt. William Leatherbarrow, Derek Offord, Cambridge University Press, New York 2010.

KARAMZİN, Nikolay Mihayloviç, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskago*, IX, Sanktpeterburg 1843.

LERBERG, A. H., *İzsledovaniya, Slujaşıe K Obyasneniyu Drevney Russkoy İstoriy*, Sanktpeterburg 1819.

LEVŞİN, Aleksey, *Opisanie Kirgiz-Kazaçih Ord i Stepey*, Çast 2, S. Peterburg 1832.

LİMEROV, Pavel F., "Forest Myths: A Brief Overview of Ideologies Before St. Stefan", *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, S. 30, 2005, ss. 97-134.

MİLLER, Gerard Friderik, *İstoriya Sibiri*, Moskva 1937.

MİLLER, Gerard Friderik, *Opısanie Sibirskago Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del, Ot Naçala A Osoblivo Ot Pokoreniya Ego Rossiyskoy Derjave Po Siy Vremena*, Akademi Nauk, Sanktpeterburg 1750.

Moğolların Gizli Tarihi, Çev. Ahmet Temir, TTK, Ankara 2010.

NEBOLSİN, Pavel, *Pokorenie Sibiri*, Sanktpeterburg 1849.

OJEGOV, S. İ., *Slovar Russkogo Yazıka*, Moskva 1989.

PARUNİN, A. V., "Knyajeskaya Dinastiya Taybugidov Kontsa XV-Seredını XVI. vv. v Sovremennoy İstoriografii", *Magistra Vitae: Elektronnıy Jurnal po İstoriçeskim Naukam i Arheologii*, 2018, s. 220-226.

PİNERO, Antonio, *The Hidden Life of Jesus*, Çev. Thomas W. Hudgins, Cascade books, Eugene OR. 2016.

RADLOFF, Wilhelm, *Manas Destanı*, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Türksoy Yayınları, Ankara 1995.

RADLOFF, Wilhelm, *Sibirya'dan I*, Çev. Ahmet Temir, Maarif Basımevi, İstanbul 1954.

Russkiy Biografiçeskiy Slovar, S. Peterburg, 1897.

SLOVTSOV, P. A., *İstoriçeskoe Obozrenie Sibiri*, I-II, Sanktpeterburg 1886.

SOBOLEVA, L. S., "Stroganovskaya Letopis: Kontseptsiya i Obraznoe Reşenie", *Uralskiy Sbornik*, Vıpusk 7, 2/2, Yekaterinburg 2009, s. 27-45.

SOLOVYEV, Sergey Mihayloviç, *İstoriya Rossii S Drevneyşıh Vremen*, VI, Moskva 1877.

SPASSKİ, Grigori, *Letopis Sibirskaya,* Sanktpeterburg 1821.

ŞİŞONKO, Vasili, *Permskaya Letopis s 1263-1881 g.*, (Pervıy Period, s. 1263-1613 g.), Perm 1881.

The Life of Saint Simeon Stylites, Translated by Frederick Lent, Evolution publishing, Merchantville N. J. 2009.

TOPSAKAL, İlyas, *Sibirya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ötüken, İstanbul 2017.

USTRİALOV, N., *İmenıtie Lyudi Stroganovı*, Sanktpeterburg 1842.

VELYAMİNOV-ZERNOV, V. V., *İzsledovanie o Kasimovskih Tsaryah i Tsareviçah*, c. II, Sanktpeterburg 1864.

VERNADSKY, George, *Rusya Tarihi*, Çev. Doğukan Mızrak-Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 120-121.

VOLEROV, F. A.-DMİTRİYEV, A. A., *Rodoslovnaya G. g. Stroganovıh*, Perm 1895.

VVEDENSKİ, Andre, *Dom Stroganovıh v XVI-XVII. Vekah*, İzdatelstvo Sotsialno Ekonomiçeskoy Literaturi, Moskva 1962.

WİTSEN, Nikolaas, *Noord en Oost Tartarye*, Amsterdam 1705.

YÜCEL, Muallâ Uydu, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK, Ankara 2007.

ZİYAYEV, H., *Uzbeki v Sibiri (XVII-XIXvv)*, Akademiya Nauk Uzbekskoy SSR, Taşkent 1968.

Dizin

A

Abalak 68-69, 80
Abdullah 36
Ader 62
Afanasi 9, 19-21, 41, 63
Agaş 62
Aleksey Mihayloviç 29
Ali 41-42, 58, 61, 63, 65, 81
Alman 29, 50, 52
Altauloviç 42
Altın Orda 13, 58, 65
Andrey Şein 20
Anika 14-15, 18, 46
Anna 56
Asmanak 42
Astarhan 15-16, 18-19,36-37
Atbaş 78
Atik Mirza 66

B

Babasan 64
Basan 64, 69
Başkurt 16, 46-47
Begbeli Agtakov 52-53
Begiş 79-80
Begişev 80
Bekbulat 62-63, 65, 71, 81
Bişik 68
Bizans 44
Bolşaya Sol 72
boyar 27, 45
Boyar 69
Buhara 36, 63, 64

C

Cengiz 41, 58-60

Ç

Çagir 48
Çerdin 54-56, 85
Çeremiş 16, 25, 46-47
Çimgi 43, 60-62
Çin 20
Çingi 43, 59-60
Çingii 60
Çingis 58-60
Çud 59-60
Çulım Gölü 71
Çusovaya 15-17, 19, 25-26, 29, 46, 48, 50-56, 85
Çuvaş 63-64, 66, 68

D

Danil Çulkov 83
Derbış Han 18
Dimitri Selunski 69
Don 16

E

Ebu'l-Gazi 41, 58, 61, 87
Edigey 58-59

F

Fedor 14, 18, 42, 45, 83-85
Fin-Ogur 49

G

Grigori 15-16, 18, 20, 44-45, 47-49

H

Hazar 16

İ

İakov 67
İbak 43, 59, 61-62
İlvin 46, 53
İlya 47
İoakim 56
İren 46, 53
İrtiş 26, 43, 49, 59-60, 62-63, 66, 68-70, 72, 77, 78, 80, 82-83
İsker 43, 62, 70
İstanbul 14, 17, 20, 41, 48-49, 62, 65, 77
İşim 42, 57, 68, 71
İvan 14-20, 25-26, 28-34, 38, 41, 44-50, 52, 54-59, 61, 67, 72-76, 82, 84-85
İvan Gluhov 73-75
İvan Grozni 33
İvan Koltsov 50, 75-76
İvan Mansurov 82
İvan Muraşkin 17
İvan Petlin 20
İvan Vasilyeviç 18-19, 31-32, 34, 41, 44, 45-49, 52, 54-56, 67, 72-75, 84, 85

J

Jaravli 53

K

Kama 15-17, 30, 44, 46-48, 85
Kamen 49
Kamsk 54-55
Kanay 42
Kankor 15, 25, 44-45, 47, 54
Karaçi 65, 71, 75-78, 80-81
Kasım Hanlığı 65
Kaşlık 43, 68
Kaydaul 80
Kazak 5, 16, 22, 48-49, 59, 68, 76
Kazak Orda 59
Kazan 5-6, 14-15, 18-20, 36-37, 43, 46, 48, 61-62, 64-65
Kazan Hanlığı 14, 18-19, 36, 43, 61-62, 64-65
Kazım 72
Kazıy 62
Kergedan 15, 25, 47, 54
Kipriyan 23
Kiyev 19
Kosvin 46, 53
Kozak 22, 26, 28-29, 50-52, 69, 74, 81
Kuzma 13, 18
Küçüm 16-17, 22, 26, 31-32, 34-38, 41-42, 44, 48, 57, 61-66, 68-69, 71-73, 75, 78-81, 85

L

Lısva 15, 44
Lim 71
Litvanya 20
Luka 13-14, 18

M

Maksim 16-17, 24, 27, 50-52, 54-56, 72, 85
Maksim Yakovleviç 16
Maloya Sol 72
Mametkul 41, 42
Mamık Han 59
Mar Han 61

Matfey Meşeryak 50, 77, 81-82, 84
Meryem 34, 53-54, 56, 67, 77
Mihail Fedoroviç 20
Moskova 6, 13-19, 22, 24-27, 31-33, 37-38, 42, 48-49, 54, 56, 72-75, 82-85
Muhammed 16, 22, 25-26, 32, 35, 41-43, 48, 61-68, 70-73, 75, 85
Muhammed Han 41, 43, 61-62
Muhammed Kul 16, 22, 25-26, 32, 35, 41-42, 48, 63-64, 66-68, 70-73, 75, 85
Murtaza 41-42, 63
Murtazali 62

N

Nazım 72
Nijniy Novgorod 6, 17
Nikita 16, 17, 24, 27, 45, 50-52, 54-56, 72, 85
Nikita Grigoryeviç 16
Nikita Pan 50, 72
Nogay 25, 30, 37-38
Nogay Orda 15-16, 30, 36, 55, 75
Novgorod 13-14, 19, 85

O

Ob 20, 26, 46, 49, 60, 72, 82
Obvin 54
Ong Han 58
On Han 57-59
Onsom Han 58
Oraz Muhammed 65
Orlov 25, 45
Orta Asya 9, 57
Osip 14
Osma Nehri 71
Osmanlı 16, 20
Ostyak 16, 25-26, 43, 46-51, 55, 68-69, 80, 82, 85

P

Pelim 53-55
Perm 13-14, 16, 25-26, 28, 30, 34-36, 43-44, 46-48, 54-56, 66, 68, 87-88
Petersburg 6, 17
Petr Aleksiyeviç 29
Petr Frolov 19
Petro 17

R

Remezov 9, 20, 27-28, 43, 50-51, 58, 60-61, 63-65, 68-71, 73-82
Romanov 19
Rumyantsov 19, 23, 51, 66
Rus 5, 6, 9, 13-27, 30, 32, 34-38, 41, 44, 47-48, 50, 52, 54, 57-66, 68-69, 79-80, 82-85
Rusti 52
Rusya 5-6, 9, 14, 16-18, 21, 25-28, 30, 33-34, 36-38, 41, 44-48, 52, 54, 56, 67, 72-75, 81, 83-85

S

Samoyed 49
Sauskan 70, 76, 77, 78
Seibohta 70
Semen 15-17, 24, 27, 50-52, 54-56, 72-74, 85
Semen Bolhovski 73-74
Semion Stolpnik 52-53, 81
Serebryan 53
Seydak 31, 37, 42-43, 63, 65, 71, 80-81, 83-84
Seyid Ahmed 63

Sılva 25, 46, 52-54, 85
Sibir 6, 9, 13, 15-38, 41, 43-44, 46-66, 68-76, 81-86
Sibir Hanlığı 9, 15-19, 22, 24-33, 36, 43, 47, 50-51, 57, 59-60, 62-65
Sibirya 6, 9, 15, 17, 25, 36, 43, 49, 77, 83, 88
Sinbahtı 70
Solviçegodsk 14, 17, 22
Spasski 9, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 41, 43, 44, 45, 48, 52, 55, 60, 62, 63, 64, 70, 72
Spiridon 13, 18
Stepan 14
Stroganov 9, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 41, 42, 44, 45, 46, 48, 50, 52, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 70, 72
Suzgun 68

Ş

Şibani 61

T

Tagçey 16, 49
Tara Nehri 71
Tatar 9, 13, 17, 19, 29, 36, 43, 48, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 76, 77, 78, 79, 80, 85
Tauzak 57
Tavda 56, 64
Taybuga 57, 58, 59, 60, 61
Timofeyev 9, 24, 26, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 73, 85
Tobol 16, 26, 47, 49, 63, 64, 68, 82, 83
Tobolesk 69, 82, 83
Tobolsk 20, 23, 31, 37, 43, 63, 77, 78, 80, 83
Tolstov 9, 18, 19, 20, 21, 64, 69, 70
Tretyak Çebukov 16, 26, 48
Trifanov 20
Tura 49, 53, 56, 58, 60, 61, 82
Tümen 37, 58, 60, 61
Türk 5, 6, 9, 16, 17, 19, 20, 36, 41, 58, 60, 61, 87
Türkistan 5, 6, 36, 47

U

Ufa 85
Ugor 59, 60
Upak 43, 59, 61, 62
Ural 5, 6, 49
Usolye 54, 55
Ustyug 14

V

Vagay 70-71, 78
Vasili 13-14, 54-55, 87-88
Vasili Pelepilitsın 54
Verhotur 85
Vogul 25, 26, 43, 49, 51-53, 55, 80, 85
Voin Aniçkov 55
Volga 9, 16, 23-24, 28-33, 36, 46, 50-52, 54-56, 61, 72-73, 82, 84
Volodimir 14
Votyak 55

W

Witsen 13, 15

Y

Yabolak 62, 70
Yâdigâr 15, 36, 62-63
Yakov 15-16, 44, 46-50, 76
Yapançi 80
Yayık 61
Yayva 25, 46, 54, 85
Yermak 9, 16-17, 22-37, 48, 50-52, 54-56, 64, 66-75, 77-81, 85
Yermakov Kokuy 53
Yesipov 9, 19-21, 23, 25, 27-28, 31-33, 41-42, 50-51, 57-60, 62-65, 69, 71, 75, 78
Yugor 49
Yugorskiy 49